

ATLASET KRAHINORË ÇOJNË PËRPARA GJEOGRAFINË GJUHËSORE TË SHQIPES

ASLLAN HAMITI

Departamenti i Gjuhës dhe i Letërsisë Shqiptare
Fakulteti i Filologjisë "Blazhe Koneski"
Universiteti "Shën Cirili e Metodi"
Bul. Kërste Misirkov, p.n.,
1000, Shkup, MAQEDONI
E-maili: asllan_hamiti@yahoo.com

Përmbledhje

Atlasi dialektologjik i gjuhës shqipe (në dy vëllime: Napoli, 2007, 2008)¹ është një vepër madhore përgjithësuese e dialektologjisë sonë, sintezë e të arriturave të deritashme në fushën e dialektologjisë shqiptare dhe kurorëzim i punës shumëvjeçare ekipore të koordinuar të punonjësve shkencorë. Në të me metodën e hartografimit jepet shtrirja e dukurive gjuhësore në gjithë hapësirën e shqipes. Megjithatë, puna nuk duhet ndërprerë. Njohja më e thelluar e varieteteve territoriale duhet vazhduar me monografi përshkruese, studime për dukuri të veçanta e përgjithësuese, duhen vëzhguar edhe më tej marrëdhëniet e dialekteve me gjuhën standarde, ndërveprimet e tyre, ndërkohë e të folmeve shqipe me gjuhët e huaja në takim etj., por duhet punuar sidomos në hartimin e atlasëve krahinorë.

Siç thuhet edhe në Hyrje të ADGjSh, të dhënat për të folmet e Kosovës, të Maqedonisë dhe të Malit të Zi e të Çamërisë (me përjashtim të gjashtë pikave: të tri pikave në Kosovë dhe të tri pikave në Maqedoni) janë marrë nga informues që kanë shkruar nga këto vende në Shqipëri para më se 50-60 e më shumë vitesh dhe që jetojnë atje. Kuptohet se gjuha e tyre duhet të ketë ndryshuar dhe nuk është autentike.

Të dhënat për të folmet shqipe, jashtë territorit shtetëror të Shqipërisë, sidomos ato të Kosovës, të Maqedonisë, të Malit të Zi e të arbëreshëve të Greqisë do të vërtetohen, do të plotësohen, do të zgjerohen dhe do të saktësohen nga hartimi i atlasëve krahinorë. Hartimi i atlasëve krahinorë është nevojë e kohës, dobiprurës, që do të çojë përpara gjeografinë gjuhësore të shqipes.

Fjalët kyçe: vepër madhore, atlas dialektor, atlas krahinor, gjeografi gjuhësore

Pas gati një shekull përpjekjesh, kultura shqiptare u pasurua edhe me Atlas dialektologjik. E nisur dekada më parë si një projekt i disa albanologëve italianë, të prof. Mateo Bartolit (1929), më pas të prof. Karlo Taliavitit (1940) dhe i pasuar nga profesor Eqrem Çabej, kjo vepër madhore u kurorëzua me punën shumëvjeçare të emrave të njohur të gjuhësisë shqiptare: të Jorgji Gjinarit (drejtues), Bahri Becit, Gjovalin Shkurtajt, të ndjerit Xheladin Gosturani si dhe të ndihmesës së pakrysyer që dhanë shumë bashkëpunëtorë të tjerë, sidomos Anastas Dodi e Minella Totoni.

Atlasi dialektologjik të gjuhës shqipe është rrjedhojë e punës paraprake që kanë bërë shumë gjuhëtarë të huaj e shqiptarë, hartues të monografive e të skicave dialektore. Ky projekt i rëndësishëm për gjuhën, kulturën dhe gjithë kombin shqiptar u kurorëzua me punën njëzetepesëvjeçare të gjuhëtarëve tanë të shquar si me ekspeditat shkencore në terren brenda 6 vitesh, ashtu edhe me punën kabinetike të përpunimit të materialit dhe të hartografimit të tij.

Në ADGjSh jepet një pasqyrë e përgjithshme e gjuhës shqipe në variacionin e saj gjeografik sipas koncepteve e metodave të gjeografisë gjuhësore. Ai ka vlera të shumta jo vetëm shkencore, por edhe praktike.

Përhapja gjeografike e fjalëve, e dukurive fonetike, fonologjike, morfologjike e sintaksore sigurojnë material të vlefshëm jo vetëm për dialektologjinë shqiptare, por edhe për historinë e shqipes e të shqiptarëve, për raportet e brendshme të të folmeve, nëndialekteve e dialekteve të shqipes, për marrëdhëniet e dialekteve me shqipen standarde, për gjuhët në takim e për gjuhësinë ballkanike.

Dy vëllimet e Atlasit janë literaturë e patjetërsueshme jo vetëm për studentët e filologjisë shqiptare, por edhe për çdo intelektual tjetër shqiptar. Me këtë vepër

kapitale është bërë një hap i madh përpara në studimet shqiptare. Me vlerat që ka, ai do të ndihmojë zhvillimin e një faze më të ngritur të gjuhësisë sonë.

Siç thuhet edhe në Hyrje të ADGjSh “njohja më e thelluar e dialekteve në fazën e tanishme dhe në të ardhmen do të bëhet jo vetëm me “Atlasin” dhe me monografi përshkruese më të gjera për disa të folme të veçanta, por edhe me studime e kërkime të tjera, siç janë ato për leksikon dialektor, punime të ndryshme për historinë e dialekteve e të dukurive të veçanta të tyre, studime për të folmet e diasporës, që pak janë trajtuar deri tani, me punime përgjithësuese për grupet e të folmeve dhe për mbarë dialektet e shqipes, studimet për marrëdhëniet e sotme të dialekteve me gjuhën letrare etj.” (Atlasi, 2007: 15 – 16).

ADGjSh përfshin një rrjet dialektor prej 175 pikash, nga të cilat 85 vendbanime në Republikën e Shqipërisë, 66 në trevat shqiptare jashtë saj: në Kosovë, në Mal të Zi, në Maqedoni, në anët e Peshterit, të Jablanicës dhe të Preshevës e Bujanovcit, në diasporën arbëreshe të Italisë, të Greqisë dhe të arbëreshëve të Zarës (Dalmaci).

Rrjeti i pikave të përfaqësuar dialektore në Shqipëri është i dendur, ndërsa i atyre jashtë Shqipërisë është më i rrallë. P.sh. të folmet shqipe të Maqedonisë janë paraqitur vetëm në 18 pika dialektore, ndërsa të dhënat për to janë siguruar kryesisht nga punimet e pakta dialektore ose nga informatorë që kanë vajtur në Shqipëri para shumë vitesh.

Sipas marrëveshjes së Akademisë së Shkencave të Shqipërisë me Akademinë e Shkencave dhe të Arteve të Kosovës ishin caktuar të punonin me zonat e të folmeve shqipe në Kosovë, Maqedoni e Mal të Zi edhe katër gjuhëtarë vendorë, përkatësisht Latif Mulaku, Mehmet Halimi dhe Remzi Nesimi nën drejtimin e prof. Idriz Ajetit. Deri në fund të vitit 1980, arritën të bëheshin gjashtë anketa të përbashkëta: tri në Kosovë dhe tri në Mal të Zi. Pas vitit 1981, me rezistencën e shqiptarëve ndaj dhunës së përhershme gjithnjë e më të egër që ushtronte pushteti serb dhe politikës së egër antishqiptare të përgjithshme në ish-Jugosllavi u bë e pamundur që të bëheshin ekspedita të tilla. Për të mos e ndërprerë plotësisht punën dhe për të mos dështuar ky projekt madhor, grupi i punës u detyrua të kërkonte informatorë të ardhur në Shqipëri nga viset e parapara në rrjetin e pikave.

Hartuesit e Atlasit u përballën me probleme të shumta jo vetëm gjuhësore, por edhe me probleme politike e financiare. Në një deklaratë prof. Gjovalin Shkurtaç thotë: “Në atë periudhë kur është shkruar kjo vepër nuk shkonim dot në disa vende, për arsye të konjukturave politike, i kemi plotësuar duke marrë vepra apo botime të albanologëve ose të studiuesve

shqiptarë në ato treva. Pra, është bërë një punë e vështirë dhe e madhe, por si për çdo vështirësi, pasi kalohet, njeriu ndjen vetëm gëzim. Unë mund të them pa mburrje që libri që sapo kemi marrë në dorë, dy vëllimet e Atlasit dialektologjik të gjuhës shqipe shkon jo vetëm krahas me Fjalorin dhe me Gramatikën, por shkon edhe më tej se ato, për faktin se ndërsa ato janë vepra që kanë gjithmonë vulën e një autori, kjo është një vepër që ka vulën e autorëve dhe të një populli të tërë, sepse ne kemi bërë ekspedita, kërkime në të gjitha trevat shqiptare. Krahas me emrat tanë në faqet e para të Atlasit, janë edhe emrat e shumë informatorëve me të cilët ne kemi qëndruar me ditë të tëra, i kemi pyetur dhe ata na janë përgjigjur me shumë durim.

Megjithë vlerat e jashtëzakonshme që ai ka, vështirësitë e atëhershme financiare që kalonte Shqipëria e bënë të pamundur për disa vite botimin e tij. Më pas u arrit që në kuadër të Marrëveshjes së bashkëpunimit ndërmjet Institutit të Gjuhësisë dhe Letërsisë, përkatësisht të Akademisë së Shkencave dhe të Departamentit të Studimeve të Evropës Lindore të Universitetit Oriental të Napolit në Itali të botohet Atlasi në dy vëllime me fondet financiare që ndau për të, falë edhe angazhimit të madh të prof. Italo Costante Fortino.

Nevoja e hartimit të atlasëve krahinorë

Me këtë paraqitje tonë të shkurtër, nuk duam të vëmë në diskutim vlerat e Atlasit, sepse ato janë të padiskutueshme dhe ai paraqet një nga të arriturat albanologjike më të mëdha të kohës, por duam të vëmë në pah nevojën e vazhdimit të punës së filluar, përkatësisht të zbatimit të gjeografisë gjuhësore edhe për mikrosistemet e shqipes dialektore. Dobiprurës do të jenë atlasët krahinorë. Fjala vjen, do të ishte mirë të hartoheshin nga një atlas krahinor për:

- a) të folmet shqipe në Maqedoni;
- b) të folmet e Kosovës, duke përfshirë edhe ato të Preshevës e Bujanovcit;
- c) të folmet shqipe të Malit të Zi;
- ç) arbërishten e Italisë;
- d) arbërishten e Greqisë etj.

Më mirë do të ishte edhe të mos zbatohet një ndarje krahinore si kjo më sipër, por atlasët krahinorë të përpiloheshin mbi bazën e ndarjes dialektore, përkatësisht të hartoheshin një atlas dialektor për:

- a) dialektin e gegërishtes;
- b) dialektin e toskërishtes;
- c) grupin e të folmeve të gegërishtes veriperëndimore;
- ç) grupin e të folmeve të gegërishtes verilindore;
- d) grupin e të folmeve të gegërishtes qendrore;
- dh) grupin e të folmeve të Shqipërisë së Mesme;

- ë) grupin e të folmeve të toskërishtes veriore;
 f) grupin e të folmeve të labërishtes;
 g) grupin e të folmeve të çamërishtes etj.

Nga ADGjSh përftohet një tablo shumë e gjerë e fenomeneve gjuhësore që lidhen me fonetikën, morfologjinë, sintaksën (vëllimi I) dhe leksikun (vëllimi II). Përfundimet janë të pasqyruara në harta gjeografike shumëngjyrëshe për të lehtësuar leximin e simboleve që përfaqësojnë varietetet e fenomeneve gjuhësore.

Thuhet edhe në Hyrje se ky “Atlas do të paraprijë atlasët krahinorë, që do të hartohen në etapa të ardhshme për njohjen më me hollësi dhe më në thellësi të tipareve dhe çështjeve të veçanta që kanë njësitë e ndryshme dialektore të shqipës” (Atlasi, 2007: 16).

Duhet theksuar se ky është Atlas i tërë shqipës dialektore dhe jep një pasqyrim të plotë të dialekteve e të folmeve të shqipës, të tipareve e veçorive të tyre. E njëjta dukuri gjuhësore është pasqyruar në një hartë të caktuar, në të gjithë hapësirën shqipfolëse, duke na dhënë mundësinë të dallojmë tiparet dialektore në një rrafsh krahasues. Atlasi përmban 10 harta jogjuhësore dhe 405 harta gjuhësore që trajtojnë e pasqyrojnë në dy vëllime dallimet dialektore fonetike, gramatikore e leksikore të gjuhës shqipe.

Siç shprehet prof. Gjovalin Shkurtaç, ndonëse i botuar më 2007 dhe 2008, “Atlasi dialektologjik i gjuhës shqipe” paraqet një realitet dhe dukuri gjuhësore të viteve ‘80. Gjuhëtarët nuk e kanë pasuruar materialin me të dhëna të marra pas ‘90-ës, kohë në të cilën lëvizja e madhe demografike e popullsisë dhe intensifikimi i mjeteve komunikuese ka kushtëzuar edhe zhvillime apo ndryshime gjuhësore.

Për hartimin e atlasëve krahinorë do të duhet një organizim tjetër gjuhëtarësh e shkencëtarësh në nivel kombëtar. Tani më nuk ka nevojë të fillohet nga e para, meqë mund të shfrytëzohet përvoja e punës së dialektologëve tanë që kanë bërë për ADGjSh. Rrjedhimisht në këtë punë ekipore duhet të marrin pjesë bashkë me gjuhëtarët e asaj zone edhe autorët e Atlasit dialektologjik të shqipës. Siç thotë me një rast prof. Gjovalin Shkurtaç, “nëse Atlasi përfshin 175 pika anketimi dhe paraqitje hartografike për të gjithë shtrirjen gjuhësore shqiptare, vetëm në një krahinë mund të ketë më shumë se 200 pika”. Me atlasët rajonalë do të plotësohet, do të vërtetohet e do të përimitohet shtrirja gjeografike e dukurive gjuhësore të shqipës.

Që dukuritë gjuhësore të paraqitura në Atlasin e përbashkët të shqipës dhe në Atlasët krahinorë të jenë të krahasueshme do të ishte më mirë të shfrytëzohej i njëjti Pyetësor hartuar nga Jorgji Gjinari, Gjovalin

Shkurtaç e i ndjeri Xheladin Gosturani. Kuptohet se për të folme të ndryshme që kanë tipare të veçanta ky pyetësor mund të plotësohet edhe me pyetje të tjera. Bie fjala, për të folmet e gegërishtes qendrore pyetësorit duhet shtuar edhe pyetje për diftongimin e zanoreve të theksuara /i, y, u/, për zhbuzorëzimin e [y]-së në [i], qiellzorëzimin e bashkëtingëllores [g] në [gj], për evolimin e grupeve të vjetra konsonantike [kl, gl], për zhvillimin e grupeve [pl, bl, fl], por edhe ndonjë pyetje të karakterit të përgjithshëm, si për të hetuar vlerën fonologjike të gjatësisë së zanoreve, vlerën fonologjike të hundorësisë së zanoreve, duke kërkuar që këto dukuri të rëndësishme të vërtetohen me çifte minimale fjalësh.

Po kështu duhet të ruhen incizimet origjinale që gjuhëtarët do të bëjnë në terren bashkë me shënimet e tyre. Nga materiali i vjelë të themelohet kartotekë dhe fonotekë e atyre të folmeve. Arkivat audio duhet të digjitalizohen dhe të hidhen në internet, që të kenë një përdorim më të gjerë, e të mos mbeten vetëm në kuadrin e studiuësve të gjuhës. Një punë të ngjashme kanë bërë kolegët maqedonas për dialektet e maqedonishtes.

Do të ishte e udhës të themelojmë një fonotekë, kartotekë dhe një laborator të fonetikës eksperimentale. Këto punë madhore kërkojnë përkrahjen e organeve shtetërore, bashkërendimin e gjuhëtarëve dhe bashkëpunimin e specialistëve dhe institucioneve arsimore e shkencore në nivel kombëtar e ndërkombëtar.

Mendojmë se në të ardhmen gjuhësia shqiptare në fushën e dialektologjisë duhet të shtrojë detyra të tjera: duhet vjelë edhe më tej pasuria leksikore e frazeologjike e të folmeve tona, duhet vëzhguar i tërë sistemi gjuhësor: ai fonetiko-fonologjik, morfologjik, leksikor e sintaksor me një përkushtim e profesionalizëm si dhe me metoda bashkëkohore. Nga ana tjetër, dobiprurëse do të ishte që të thellohen studimet krahasimtare për marrëdhëniet e shqipës me gjuhët e tjera në kontakt. Hartimi i atlasëve krahinorë do të ngërthente të arriturat në këtë fushë. Realizimi i tyre kërkon një zgjerim, thellim, ngritje të mëtejme të punës kërkimore, zhvillimin e një veprimtarie të programuar mirë si dhe bashkërendimin sa më të mirë të punës së specialistëve.

Bibliografia:

ASHSH (2007), *Atlasi dialektologjik i gjuhës shqipe*, Vëllimi I, Napoli.

ASHSH (2008) AShSh, *Atlasi dialektologjik i gjuhës shqipe*, Vëllimi II, Napoli.